

А. КАЩЕНКО

**МАНДРІВКА
НА ДНІПРОВІ ПОРОГИ**

ОПОВІДАННЯ

ВИДАННЯ 4-ТЕ

**УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО В КАТЕРИНОСЛАВІ
КАТЕРИНОСЛАВ – ЛЯЙПЦІГ**

А. КАЩЕНКО

МАНДРІВКА НА ДНІПРОВІ ПОРОГИ

ОПОВІДАННЯ

ВИДАННЯ 4-ТЕ

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО
В КАТЕРИНОСЛАВІ
КАТЕРИНОСЛАВ—ЛЯЙПЦІГ

Copyright 1922 by E. Wyrowyj, Berlin.

Друковано в друкарні К. Г. РЕДЕРА, тов. з обм. порукою в ЛЯЙБІЦІУ.

МАНДРІВКА НА ДНІПРОВІ ЦОРОГИ.

ОПОВІДАННЯ.

Був чарівний час. Під промінням весняного сонця садки вбралися в рясні, зелені шати, помережані білими розводами пахучого цвіту, а степ, що розлягався за останніми будинками міста, вкрився вже м'яким, зеленим килимом. За півверстви від міста, на високій степовій могилі, сиділо четверо учнів з менших класів гімназії, на ймення: Семен, Петро, Степан та Андрійко. Вони тільки що скінчили проміж себе війну й тепер спочивали під свіжим подихом вечірнього вітерця.

Війна сьогодні була завзята. Учні тільки недавно прочитали оповідання про гетьмана Богдана Хмельницького й, почувши в собі під впливом того оповідання козацьку кров, бавились у війну козаків з ляхами. Найстарший і найдужчий за всіх — Семен, був сьогодні Богданом Хмельницьким; найменший — Андрійко, — Богуном; завзятому ж Петрові та кволому Степанові досталося по жеребу бути ляхами. Довго билися вони списами з гнучкої лозини та шаблями з деревини, аж поки вся зброя побилася на тріски; а коли те сталося, то ляхи добули собі від Хмельницького добрих стусанів, хоч і йому не один раз довелося лежати долі. Тепер недавні вороги вже любенько розмовляли поміж себе, любуючи краввидом, що розлягавсь у них перед очима.

А любити було чим. На південь, глибоко внизу широченною площиною розлився Дніпро, вибиваючись прудкими весняними хвилями в скелястих берегів на розлогі луки та відбиваючи в собі й блакитне небо з невеличкими сивенькими хмарками й проміння

червоно-золотого вечірнього сонця; в далечині ж, на високому розі, що за ним Дніпро ховався, простуючи на південь, маячила церква серед великого села. Від того села через усю річку, аж до східного берегу, простяглася якась біла, каламутна смуга.

Про сю то смугу й розмовляли учні, висловлюючи всякі свої гадки про те, чого проти того села блискучі, прозорі води Дніпра наче хтось перерізав і скаламутив піском. Щоб розв'язати се питання, учні запитали про ту смугу в селянина, що з боку того села саме проходив повз могилу.

— Та то ж пороги! — одмовив селянин і з тими словами сам зійшов на могилу. — Ота каламутна смуга, що ви бачите, — се Кодацький поріг. Та се що!... От коли б ви побачили Ненаситця!... ото, справді, що поріг. Там так реве й гуде, що хоч з гармати стріляй, то не почувш. Не були на Ненаситцю?

— Не були, — одказав Петро, — це ж далеко...

— Де ж там далеко? — мовив селянин, показуючи рукою на південь: — от, як горішнім шляхом ітимете, то повз могили Близнюки, а як низовим — то на оту Гостру Могилу. А далі, як річку Суру на пороні переїдете, то верстов може двадцять буде до Ненаситця, тільки й усього!

Селянин, побалакавши з хлопцями про пороги й шляхи до них, хотів був іти далі, та Андрійко спинив його.

— А те, дядьку, село, що стоїть над Кодацьким порогом, чи не Кодаком і зветься?

— А Кодак же й є!

— Так се той самий Кодак, що ляхи збудували, щоб перешкаджати козакам тікати з України за пороги, та що наш гетьман Богдан Хмельницький з запорожцями добув і зруйнував?

— Хто його знав, як воно було — одповів селянин задумливо, — а що тут були скрізь запорожеські ко-

заки, так се, дійсно, так, бо й ми, лецмани з Лоцманської Кам'янки, і Кайдачане — всі з запорожців. Про се й батьки й діди наші казали. А ви ж про Хмельницького звідкіля чули?

— Не чули, а по книжках читали.

— Ну, то добре, коли по книжках... Мабуть, воно й справді так було, бо в Кодаку й досі височенні окопи стоять понад самою кручею.

Побалакавши ще трохи, чоловік пішов, учні ж залишилися замислені. Вони думали про те, як би цікаво було подивитись і на старий Кодак, що навколо його лилася колись ковацька кров та гуляла козацька воля, і на дніпрові пороги, що бачили колись безліч чубатих лицарів, починаючи з чубатого князя київського Святослава. А до каламутної смуги на Дніпрі здавалося так недалеко...

— Підемо? — вирвалося у Семена.

Всі одразу зрозуміли, про що Семен питає, і враз загомоніли, що неодмінно треба піти.

Але Андрійкові здавалося мало того, щоб подивитися на Кодак.

— Нема чого казати! — мовив він, — на Кодак цікаво подивитися: але він ось зараз, ми навіть бачимо його, а от коли б глянути на Ненаситець, де військо Святославове, вертаючись зза Дунаю, полягло від Печенігів, ото, справді, що було б цікаво!

Вже сонечко кинуло по степових кряжах останній промінь і пішло на спочинок, а учні все радилися про те, як би побувати й у Кодаку й на Ненаситці. На останку Петро пригадав, що через півтора тижні, в суботу, буде свято, і сією звісткою звеселив усіх. Молоді хлопці вирішили, щоб у п'ятницю, зараз по обіді, йти до Кодаку та, оглядівши там усе та переночувавши, йти в суботу берегом Дніпра аж до Ненаситця, у неділю ж повернутись до Катеринославу. Семен став за розпорядника й почав загадувати всім,

що кому належить уяти з собою в дорогу з харчів. Щоб усе те було зручніше нести, вони вирішили взяти на плечі ранці, ті, що в їх носили вони до класу книжки; від дощу ж та негоди взяти шинелі, скрутивши їх через плече так, як роблять салдати.

Що більше наближався день походу, то все менш наші мандрівці заглядали в книжки, а все більше вчилися скручувати по салдатському шинелі...

— Не йдіть! — перестерігали товаришів інші учні, довідавшись про їхню мандрівку. — Поб'ють вас селяне так, що й живі не повернетесь.

Але мандрівники на се не зважали; їм здавалося зовсім неможливим, щоб селяне їх били, коли вони не будуть робити їм ніякої шкоди. Отож хлопці сміливо кінчали збори в дорогу.

Бажаний день настав, і чотири приятелі зійшлися до тієї самої могили, що з неї було видно Кодацький поріг. Тут, на зеленій травиці, розіслали вони свої шинелі, скачали їх, перевязали ремінцями та почали перевіряти, чи всяк узяв те, що йому належало.

По ранцях знайшлося пішоно та сало на куліш, ковбаса, скільки крайців хліба та десятків зо два піріжків; пороскладали все по ранцях так, щоб зручніше було нести. Андрійкові припало нести в ранці пляшку з водою та ласощі, що придбав Семен, найбільш грошовитий з усіх товаришів.

— Ти найменший, — мовив Семен Андрійкові, — так тобі пляшка, бо як вип'ємо, то йтимеш з порожнім ранцем; вага найбільша дісталася Петрові, бо в нього поверх ранцю був привязаний, хоч і невеличкий, але важкенький казанок: думка була на порогах в тому казанку варити куліш.

Огляділися товариші, поначіплювали ранці й шинелі через плечі, поглузували один з одного, посміялися й рушили з могили на південь, спускаючись шляхом до Лопманської Камянки.

Йти було згористо й легко. Вага на плечах не помічалася, і хлопці, жваві та веселі, швидко наближалися вже до села, а село все більше виринало перед ними заа гори.

Шлях щодазі повертав праворуч, залишаючи блакитний обшир Дніпра з лівого боку, і ввійшов у вулицю Лоцманської Кам'янки.

З перших же дворів на чудних мандрівників забрежали собаки. Почувши собак, звернули увагу на мандрівців і діти; вони вилазили на перелази й спиналися на тини, дивуючись на ранці та на шинелі учнів.

„Салдати“... обівався хтось позад мандрівців.

„Чого ж такі малі? Не салдати, а учні!“

„Які учні, коли шинелі через плечі!“

Мандрівців підбадьорювала цікавість до них, і вони жваво простували вулицею, по салдатському вибиваючи ногами. Поперед них з галасом розбігалися налякані кури та гуси, що водили своїх жовтеньких діток на муріжку; неохоче підводились свині з кубел, поритих у холодку під тинами.

Учні минали хату за хатою; а хатки весело дивилися на них біленькими причілками й усміхалися віконцями, обведеними то синьою, то червоною барвами.

З півгодини йшли вулицею... Аж ось вийшли хлопці на майдан, що посеред його стояло дві церкви. Углядивши тут на призьбі біля однієї хати старого діда, наші подорожні почали його роспитувати, як йти далі до Старого Кодаку.

Виявилось, що по берегу стежка до Кодаку була залита повіддю, і через те тепер треба йти через гору.

Прощаючись з дідом, Андрійко спитав:

— Навіщо ж се, діду, у вас дві церкви стоять на одному майдані?

— Навіщо дві? — мовив старий: — Так ота ж, невеличка, бачите, вже набік хилиться... Ну, замієць неї оцю велику й збудовано.

— А невеличку, мабуть, розберуть?

— Мабуть, що так, хоч і болітиме в нас за нею серце!
— Йі, голуб'ята мої, ще запорожці будували.

— Невже запорожці?! — здивувалися учні: — звідкіля ви се знаєте?

— Та як же мені не знати, коли мій дід покійний власними руками її будували. Вони мені самі й розповідали.

Учні дивилися тепер на діда з великою пошаною.

— Ось вони які, нащадки славних запорожців, — думалося їм. — А дивишся, так неначе звичайний дід.

— Як же ви кажете, — спитав Андрійко, — що ваш дід був запорожцем, коли він тут жив; запорожці ж усі пробували на Січі.

— Жили і мій дід на Січі, поки воювали турків, ляхів тощо... А як уже царця Катерина зруйнувала Січ, так сіромахи запорожці розійшлися по всіх степах... От і сюди їх більше, ніж сто душ, прибилося. Вони приписалися в лоцмани, побудували собі хати, та й осіли тут селом. Були з ними й дід мій, і церкву оцю будували.

Учні один поперед одного почали розпитувати діда, чи чув він, як саме руйнували Січ і через що руйнували; але тут з хати вийшла молодиця та, перепинивши розмову, покликкала діда полуднувати.

Хлопці попрощалися й пішли з майдану в той бік, куди радив їм дід.

Шлях із села пішов нагору. Кам'янка з тими біленькими хатами та двома церквами почала залишатися внизу, ховалася за гору й незабаром і зовсім зникла з очей, а перед мандрівниками вже розлягалися лани, вкриті зеленими рунами.

Кряж між Камянкою та Кодаком був неширокий, і скоро перед очима учнів, на другій горі, з'явився Старий Кодак з безліччю хаток та однією церквою. Шлях зараз пішов униз, спускаючись у глибоченний

байрак, що переїзду ніякого через нього не було; на дні ж байрака біг чималенький струмок з мулкими берегами. Мандрівники довго шукали місця, щоб сухіше той струмочок перестрибнути, але такого місця не знайшлося; тоді вони, щоб не покаляти чобіт, роззулися й почали переходити струмок бродом.

Холодна вода так любо лоскотала гарячі ноги, розігріті з подорожі, що хлопці не вдержалися й довгенько таки бродили по водиці, полохаючи маленьких жабежат, що цілими отарами стрибали по твані понад течією; їх була така сила, що деякі встрявали між пальцями ніг. Сміху та жартів тут було доскоchu.

Прогаївши з півгодини та натішившись, хлопці обполоскали ноги від твані, обулися, підхарчилися трохи ковбасою та, набравши в пляшку свіжої води, рушили далі.

Шлях пішов тепер уже круто нагору, і йти було важко. Тепер зразу всі почули, що й ранці важкі, й ремінці від них понамулювали плечі, й шинелі, здавлюючи груди, не давали вільно дихати.

Щоб хоч скільки-небудь запобігти лихові, учні підмощували під ремінці ширинки, шинелі ж постягали з плеч і несли в руках.

Малій Андрійко — йому було тільки дванадцять літ, — поки вибився нагору, то зовсім знесилів і ледве волочив ноги. Але в тугу він з того не вдавався, а йдучи, міркував тільки, що, певно, Хмельницький не з цього боку добував Кодака, бо, на Андрівву думку, поки б козаки видралися тут нагору, то були б дуже знесені, і поляки легко б їх перемогли.

Аж ось ізза гори виглянули солом'яні стріхи Старого Кодаку, а з лівої руки, з боку Дніпра, почулося гудіння порогу. Шлях став не такий уже крутий, і наші мандрівники трохи підбадьорилися й пішли веселіше.

От уже показалися й вікна хат, сяючи від проміння вечірнього сонця ясним золотом; вилізли з землі й

тина, виплетені з лози; далі наші учні ввійшли в улицю, простуючи до Дніпра, що ховався під високою кручею.

Сонце вже сідало, коли мандрівники, обминувши церкву, вийшли за хати, над дніпрові кручі, глянули вниз та й зацікавилися.

Під ногами в них, у страшній безодні, розкидаючи в усі боки клубки сивої піни, мов велетень у корчах, бився об гострі скелі Дніпро й ревів, як реве лютий звір, ускочивши в пастку. Від верху гори, де вони стояли, і до самої води, немов би руками ціклопів, були накидані одна на одну скелі, і здавалося, що досить порушити одну з цих скель, щоб уся гора рушилась у Дніпро, перегаївши його впоперек. В далечині на північ, теж на високій горі, бованів катеринославський собор з монастирським садом. Праворуч від Катеринославу, на східнім боці Дніпра, де впала в нього річка Самарь, зеленіли густі лози й ліси, а ближче до Кодаку зеленою целеною розляглися величезні острови. Насупротив Кодаку, за Дніпром, кількома рядочками хаток — чепурненьких і маленьких, мов дитячі цяцьки, притулилося село, що звалося, як наші хлопці довідалися пізніше, Чаплі.

Оглядівши все навколо, очі учнів мимоволі знову спускались униз, де бився й клекотав могутній Дніпро, немов лютуючи на того, хто, поклавши на його шляху перепону, порушив його спокій і викликав на боротьбу.

— Що, хлопці, до вподоби вам? — почули наші мандрівники поклик і, здригнувшись з несподіванки, озирались.

Біля них стояв середніх літ чоловік у городянському вбранні.

— Ох, як гарно! — вирвалося з грудей у Семена.

— Справді, що гарно. Таких краєвидів небагато на Дніпрі. А ви куди се мандруєте?

Учні сказали. Розбалакалися. Виявилося, що чоловік той був сільським учителем у Кодаку. Мандрівники покидали шинелі й ранці та сіли на скелях відпочити, розказуючи вчителю, як цікаво їм побачити не тільки поріг, а ще й фортецю, що тут славний Хмельницький добув від ляхів.

— А оце ж ми саме під стіною її й сидимо, — сказав учитель, показуючи рукою трохи праворуч.

— Та се ж гора! — скрикнув Андрійко — або круча якась!

— Ні, оце й є східня стіна фортеці! Далі, як одпочинете, ми зліземо на неї, і ви побачите тоді, що за нею наче долина і що се не гора, а вал; він оточує ту долину з чотирьох боків.

— Так отут, значить, повз Кодак і пропливали човнами козаки, коли тікали з України на Запорожжя?

— Отут вони й пропливали — одмовив учитель і, показуючи рукою вниз, додав:

— Он, бачите поміж скелями немов вулиця, де вода не так дуже б'ється об каміння? Ото й є козацький хід; ним і тепер лоцмани плоти водять. А ото ближче до Чаплів два довгі мури з води виглядають, так то канал, пророблений за царя Миколая Першого.

— Цікаві тут місця!... — сказав Андрійко.

— Ще б нецікаві!... Тут віки на нас дивляться. Повз Кодак ішли шляхи давніх народів ще під часи великого переселення. Далі повз нього ходили на Царгород кївські князі, а згодом славні українські гетьмани, як Сагайдачний, Сулима, Хмельницький, та мало не всі й інші. От бачите оцеї чималий кряж, що відтятий від берегу невеличкою протокою? То острів Кінський. Думаєте, степ на ньому та й годі? Степ то степ, але на чому там трава росте? А росте вона на нашій минулій славі, на татарській крові! На сьому острові колись славний кошовий запорожський Сірко перестрів татар, коли вони гнали з України більше, як

п'ятнадцять тисяч невільників, і в сьому місці перевозилися через Дніпро з західнього берегу на східній. Отут на перевозі Сірко й положив трупом мало не всю татарську орду, а невільників визволив і повернув на Україну.

З півгодина ще розповідав учитель учням про минуле тих місцевостей, що було видно з Кодаку, далі повів їх на вал зруйнованої фортеці.

Позад валу справді була наче велика яма, у ній стояло чимало хат з огородами. Вчитель повів учнів верхом валу на південь, і вони побачили, що там, де вал повертав геть від дніпрової кручі, починавсь уподовж валу широкий і глибокий рівчак — такий завширшки, що на дні його містилися чималенькі городи з картоплею й буряками. За рівчаком стояло ще скільки хат, а далі видно було знову глибоке провалля.

— З якого ж боку підступався Хмельницький до Кодаку? — спитав Андрійко: — З усіх боків такі кручі, що, здається, ніяк до нього наблизитися.

— Не знаю того, — одповів учитель. — Ніде про се я не читав. З поля, правда, провалля немає, але там наче найглибші були рівчаки й найвищі вали. Та ще ж і раніше Хмельницького Кодацька фортеця була добута й поруйнована козацьким гетьманом Сулимою та поляки її поновили. Ну, та запевне і Хмельницький і Сулима не перлися на стіни навмання. Запорожці вміли наблизатися потай... уміли зміями підлазити поміж скелями та, оточивши фортецю звідусіль, орлами злітали на стіни. Я певний, що поляки не вдали й разу з гармат випалити, як запорожці були вже в фортеці.

Показавши хлопцям частину окопів, учитель попрощався й пішов додому, мандрівники ж знову вернулися до скель і знову почали любити чудовим краввидом, що над ним марила таємниця минулого.

У розмовах не помітили вони, як упала на землю ніч, а з Дніпра повіяло свіжою вохкістю. Час було помірку-

вати про те, де б підночувати. Спершу в учнів була думка полягати тут таки над кручею, та згадавши, що поміж скелями найбільше живуть гадюки, вони відцуралися тієї думки й пішли од берега в село.

Вулицею села було вже тихо й сумно. Втомлені працею довгого дня, люде вже полягали спати. Ще раніше поснули по повітках та хлівах вівці, свині й усяка птиця. Не спали тільки собаки; вони так люто кидалися на хлопців, що тим знехотя довелося шукати палітця, щоб одганяти тих лютих вартових.

Ніч усе темнішала. Небо нахмарилося, і здалеку вчувалося гуркотіння грому. Незвичка стрівати ніч і непогодь під вільним небом зразу відібрала у молодих мандрівників бадьорість; вони почали радитись, чи не постукатись до якоїсь хати та попрохати при-тулку?

Тільки Семен скоро перемиг свою легкодухість:

— Що ми за коваки... — почав він умовляти товаришів — якщо будемо проситись до хати? Ходімтедалі у степ! Там і підночуємо на могилі, на м'якій траві, як запорожці завжди ночували!

— Та коли б же не пішов дощ... — несміло сперечались інші. — Що тоді будемо робити?

— Не бійтесь, не розкиснете, — не з цукру!

— А намокнемо?

— Намокнемо, то ранком сонце обсушить, а змерзнемо, то побігаємо, або поборемося, то й тепло буде! — не вгавав Семен. — От тільки попросіться до хати, то я покину вас та сам ночуватиму в степу. Тільки вже тоді на мене не нарікайте: всім у класі розкажу, які ви баби!

Остання погроза зробила на легкодухих велике вражіння й, одійшовши од хати, всі пішли вулицею на-гору за село.

Тим часом грім гуркотів усе ближче, і блискавка все частіше, все яскравіше осяювала небо. Хлопці де

далі, йшли все хутчіше, неначе від дощу й хуртовини можна було заховатися не тут, під стріхами теплих хат, а там — у степу. Вони не спинилися навіть і тоді, коли й остання хата залишилася позад їх...

І от вони опинилися в степу. Од села до них уже ледве досягало гавкання собак. Але й тут вони не спинилися, а йшли аж поки в темряві зовсім загубили шлях. Тоді, наглядівши при світлі блискавки остронь шляху високу могилу, повернули до неї з тим, щоб там отаборитись. Хутко поскидали вони ранці й шинелі та почали вечеряти. Всі були дуже втомлені, бо одійшли від города за вечір більше, як на двадцять верст, звички ж до таких мандрівок хлопці не мали. Почав накрапати дощ, але втома тягла наших подорожніх до землі... й от, поклавши ранці під голови та обгорнувшись шинелями, вони полягали спати.

Для всіх се була перша ніч на віку, що вони мали перебути під вільним небом, без захисту, і через те немає нічого дивного, що всі почували себе ніяково.

Ліг спати й Андрійко. Він утомився найбільше за всіх, але хоч яка була велика його втома, він не спромігся заснути. Йому чулося якесь виття, і в голові виникла думка, що то не собаки виють, а вовки, бо вчувалося те виття не звідти, де залишився Кодак, а з іншого боку*).

Затулив він вуха, щоб не чути, аж тут серед мороку темної, вохкої ночі почали зза могили виникати якісь страховища. Не то, щоб вони живі були, як от люде, та вже ж і не мертві, бо ворухаться, пересовуються з одного місця на друге... То наблизяться до нього так, що аж волосся у нього на голові догори став, то враз неначе вітром їх з могили знесе й розвіє в повітрі. Тільки одляже в хлопця серце, аж тут знову ті тіні густішають, збираються до гурту, наближаються, ди-

*) У ті часи вовків на колишньому Запорозжі було таки чимало.

вляться на нього своїми пекучими, мов дві жарини, очима, роззявляють свої огидливі пащі, клацають зубами... Крикнути б товаришам, чи бачуть вони те, — так соромно: засміють і довіку бабою дражнитимуть!...

— Слава Богу, повіялись кудись!...

Одлягло Андрійкові, стало легше дихати, а всетаки сну немає і холодно, аж зуби цокотять. Міцніше загорнувся в шинелю, щоб нічого не бачити, так наче хтось шинелю стягає... Зиркнув: аж інші вже марюки за могили виглядають, ще страшніші.

— Семен! Петро! — скрикнув Андрійко несамовито, скочивши на ноги й штовхаючи товаришів.

Але молодий сон не зразу переб'єш.

— Вставайте, вставайте!

— Чого ти не давш спати? — обізвався крізь сон Семен.

Підвівся й Петро.

— Ото вже певно, що злякався! — почав він бубонити сам до себе. — Сидів би дома, в Катеринославі, коли боїшся, бабо! Казав Семенові, щоб не брати цього слюнтяя!

— Хто, я слюнтяй? — скрикнув Андрійко, і той його поклик геть розігнав усіх марюк.

— Ото вам було б не ходити, лайдаки! Поснули, наче мертві. Де ж ваша варта? Хіба по козацьких звичаях так робилося? Коли б якийсь злодій сюди натрапив, то й чоботи б з вас постягав!...

— Які тут злодії? Чисте поле понавколо...

— А вовки? Чуєте, як виють десь у байраці?

Всі прислухались і згодилися на тому, щоб по черзі чатувати на могилі, держучи в руці старого кинджала, що Петро випросив на подорож у свого дядька. Кинули жереб, кому першому бути на варті. Випало Петрові, і він, нап'явши шинелю, подрався на могилу. Після того Андрійко вже добре заснув і не чув навіть, як

припустив дощик і як навколо побігла з могили вода. Але не довго довелося йому спати, бо Петро потяг його за ногу.

— Що се? — скрикнув Андрійко злякано.

— Вставай — проказав Петро: — тобі заступати варту!

— Нехай спить! — почувся голос Семена. — Я за нього заступлю.

Андрійко знову підмостив свій ранець під голову й почав дрімати, але часто прокидався від голосів і сміху Петра й Семена, бо тим не спалося, і вони, щоб зогрітися, бігали й пустували побіля могили. Далі Андрійко, почувши, що його ноги мокрі від дощу, зовсім прочунав і підвівся.

Хмари після дощу пішли на північ. Небо заблищало зірками, а за Дніпром почало біліти від ранкової зорі.

Сну ні в кого не було, та й ніяк було спати, бо вся земля була мокра, і мандрівники надумали, що як мають марно тут гаяти час, то краще холодком іти погроху далі.

Почали обуватись, але ноги довго не лізли в чоботи. Придавив собі Андрійко ступню пальцем — коле мов голками, і чогось вона наче набрякла. Всі зрозуміли, що від незвичайного походу ноги їм попухли.

Далі сьак-так пішли, хоч іти було й нелегко. У ноги кололо, плечі були змулені ранцями, шинелі удвоє поважчали від дощу, а сили у всіх було вдвоє менше, ніж учора.

Не вважючи на все те, наші мандрівники мимоволі звернули велику увагу на величність краєвиду. З лівої руки від них, унизу, зпід крутого берега, вибігав широкий Дніпро, відбиваючи в собі і безліч зірок і ледве помітну рожевість східньої частини неба, обчервоненої першим промінням далекого ще сонця. Води річки плинули тихо, але весь обшир Дніпра був помережаний смугами й водокрутями, не вспівши заспо-

коїться після боротьби з порогом. Праворуч простягся степ, і по йому вже прокидалося дрібне птаство, збуджуючи землю своїм щебетанням і співами; а поперед подорожніх, осторонь шляху, вже засвистіли ховрашки, піднімаючись на дибки біля своїх нірок.

Скоро шлях пішов униз, і перед очима мандрівників розвіслалася широка долина, на дні її бігла невеличка річка Сура, а за Сурою розляглося велике село Волошеське.

Спустившись у долину, хлопці наблизились до порону, що його саме тоді старий лоцман канатом притяг до сього берегу з двома хурами, що поспішали до Катеринослава на базар.

На пороні Семен розспитавсь у лоцмана, яким шляхом треба їм іти до Ненаситця, а Андрійко дізнався, що те село, до якого вони під'їздили, зветься Волошеським через те, що за кілька років до зруйнування запорожської Січи, запорожці, воюючи з татарами, одняли в них кілька сот полонених волохів та й оселили на своїй землі біля устя Сури.

— Тут нас небагато, — додав дід, — а то все волохи більше.

Йдучи в порону вулицею, наші подорожні справді угляділи жінок у таких білих намітках, яких дові їм не траплялося бачити: то були волошки.

Поки встало сонце, мандрівники вийшли вже за село й вибилися на високий кряж. З лівої руки знову виринув Дніпро, рожевий від першого проміння сонця але перерізаний аж у трьох місцях каламутними смугами сивої піни. Перша смуга, то був поріг Сурський, що перерівав Дніпро нижче довгого, зеленого Сурського острову. Хоч і здалеку, а можна було помітити що він був менший за Кодацький поріг. Друга смуга — поріг Лоханський. Цей ховався поміж кількома скелястими островами й ревів дужче за поріг Сурський. Нарешті, третю смугу робила Стрельча забора.

Вона загорожувала не весь Дніпро, а тільки половину його, і через те шуміла менше за пороги, що їх подорожні вже проминули. Краввид на пороги, острови й скелі, поміж котрими блищав Дніпро, був надзвичайно величний і брав у себе очі подорожніх.

Хоч лодман на Сурі й радив хлопцям йти горішнім шляхом, бо він і коротший і рівніший, але чарівні краввиди Дніпра та гудіння порогів приваблювали їх до себе, і вони знову повернули до берега.

Се була помилка, бо берегом річки скрізь стояли великі скелі, і йти біля води було зовсім неможливо. Хлопцям доводилося то знову видиратися на півгори, то переходити яри й байраки, то круто сходити до Дніпра, то обминати провалля, а то й переходити бродом затоки й струмочки. Зовсім знесилені, з покаляними руками та до того ще й люто голодні, прибули наші мандрівники о восьмій годині ранку до слободи Звонецької; проти неї гудів поріг Звонецький.

З превеликими клопотоми перейшли вони через глибочений байрак, що за ним розлягалося село. Почали розпитувати, чи немає де такої хати, де б за гроші можна було чогось попоїсти. Така хата знайшлася. Хазяйка обіцяла спрягти хлопцям явшню та дати сала, і почала поратися коло печі, але поки вона распалила піч та збрала, що було потрібне, то побачила, що її гості міцно сплять: хто на лаві, а хто під лавою. Зрозумівши, що хлопці потомлені, хазяйка не будила їх і дала добре виснатись.

Прокинувшись о-півдня, мандрівники звільні три явшні, по десять явць кожна, напилися чаю та, заплативши ласкавій молодиці, скільки вона загадала, пішли далі. Сон і їжа надали їм бадьорости, і вони міркували, що за дві години перейдуть ті вісім верст, що залишилися до Ненаситця.

За високим скелястим рогом берегу скоро з'явилася їм забора Тягинська; вона так голосно ревіла, що

чні уважали її за Ненаситця. У цьому місці високі скелі правого берегу трохи відсунулися від Дніпра, і шлях пішов долиною через невеличке село; хатки його зовались у захисті яernih верб. Хлопці йшли бадьоро,

не встигли вони проминути Тягиньську забору та відпочити від П'ревіння, як зпереду вже почулося гудіння Ненаситця. Мандрівники ввійшли в слободу Мисолаївку й пішли вулицею, шукаючи крамниці, щоб купити собі яких-небудь харчів. Село було велике, і крамниця знайшлася. Вулицею з приводу свята вешталася чимало народу, і тільки хлопці спинилися біля крамниці, як їх обступив цілий натовп, цікавлячись, куди й чого паничі йдуть. Були тут і пані, але ніхто ніякої образи або кривди нашим мандрівникам не вчинив, а навіть всі похваляли їх за бажання побачити пороги та розказували, звідки саме найліпше дивитись на „пекло“.

Не встигли мандрівники, купивши хліба та тарані, рушити вулицею, як до них пристала купка підлітків хлопців і дівчат, нахваляючись показати їм шлях до скелі „Манастирьки“, — а під нею й саме „пекло“.

Берегом мандрівники дійшли до складеної з великих камінів греблі та, перейшовши через канал цариці Катерини, що відрізняє „Манастирьку“ від берегу, полізли на самий верх великої скелі.

Зійшли на верх та й зацікавилися. Упоперек широкого Дніпра багатьома рядами були розкидані великі скелі. Навколо тих, скель, мов діти біля батьків, тулилися менші каміні, то спускаючись рядками вниз до другого ряду скель, то перерізуючи річку впоперек. На сі скелі та каміння линув Дніпро, і, розрізавшись об першу перепону на окремі течії, несамовито ревучи, падав на другий і третій ряд скель. Вода йшла немов по щаблях, що їх лоцмани звать лавами. Далі, униз порогу, здавалося, що води вже немає: видно було саму тільки піну білу та стовп бризок, в яких різно-

барвною радугою відбивалося проміння сонця. Під той берег, на якому стояли наші хлопці, скелі відбили велику течію води і косиною своїх рядків направили її просто на Манастирську. Та течія, підперта з боків камінням, йшла вище за решту води в річці й, ударившись з надзвичайною силою об ріг Манастирської, з ревом рушилася вниз, розбиваючись об гострі каміні на дрібні бризки й перетворюючись у піну.

Обводючи все очима, учні не питали, яке саме місце зветься „пеклом“: не було сумніву, що „пекло“ було у них під ногами.

Тим часом малі поводитарі, перестрибуючи з каміня на камінь, мов козенята, вже бігли по скелі вниз до самої води. Ідучи слідком, наші мандрівники опинилися на розі Манастирської біля самої води.

Ріг тут улазив у воду плесковатим камінем, з хату завбільшки — на йому зручно було сидіти навіть великою кумпанією. Серед того каміня була видовбана кругла ямка. На ту ямку все показували діти — поводитарі та щось гукали до учнів, але ті бачили тільки, що діти щось кажуть, та за ревінням порогу нічого не чули. Тоді один з поводитарів узяв дудочку з очеретини й, приставивши її Семенові до вуха, сказав:

— Цариця тут сиділа!... Катерина!

Скоро в руках дітей з'явилося чимало таких дудочок, і з допомогою їх мандрівники казали одне одному про свої вражіння, показуючи на найбільш дивовижні місця порогу.

Огляdivшись, учні почали расташовуватись, щоб тут таки зварити куліш і пообідати. Побачивши те, селянські діти миттю принесли на скелю оберемок сухого очерету й чимало сухої осоки: вона валяється берегами Дніпра, вирвата розлютованими хвилями.

Всі взялись до роботи. Степан склав з каміння кабичку та прилаштував до неї казанок, а Петро почав чистити тарану, щоб укинути в куліш. Поба-

чивши те, один з поводатарів сказав, що як треба до кулішпу свіжої риби, то тут зараз на березі можна дешево її купити. Се всім подобалося, і Андрійко пішов з поводатарями по рибу.

Його перевели знову через греблю й повели берегом униз порогу. Тут Андрійко побачив, що канал цариці Катерини був дуже штучно вироблений людськими руками, а де скелі уривалися, мав складені з каміння стіни.

— Тут була запорожська скарбниця! — сказав старший з поводатарів, помітивши, що Андрійко зацікавився протокою.

— Де саме? — здивувався той.

— Оттут поміж скелями!

Андрійко неймовірно похитав головою, бо, як він читав, скарбниця в запорожців була завжди на Січі.

Саме де кінчався канал, Андрійко наглядів старого рибалку, що витягав з води якусь сплетену з лози снасть з рибою.

Почувши, чого треба дітям, дід виїняв з снасті півдесятка чималеньких рибин.

— Скільки ж вам за них? — спитав Андрійко.

— А як є у вас гривеник, то й добре!

Андрійко віддав гроші. Рибалка почав вязати йому рибу на молоду лозинку, щоб зручніше було нести, сам же тим часом роспитував, звідки Андрійко та чого саме прибув до Ненаситця.

— А ви, діду, давно рибальчите? — спитав Андрійко.

— Ого!.. Ще з крінацтва я тут живу й рибальчу.

— У Миколаївці?

— Ні, аж у Військовій!.. — показав дід на село, що простяглося нижче порогу.

— Чому ж воно зветься Військовим?

— А тому, що там стояли запорожські вімовники та жили рибалки війська запорожського. Чули, що сі землі були запорожськими?

— Як же не чути? — зрадів Андрійко тай почав оповідати дідові все, що він читав про Хмельницького та про велике повстання українського народу.

— Он бачите... — задумливо промовив дід, — що то значить письменство! Отже я того не чув, дарма, що сам з запорожців. У мене й досі в скрині дідівський жупан червоний лежить. Зотлів тільки дуже. Колись було життя тут! А тепер що? Всю землю понад порогами цариця Катерина подарувала великому панові, генералові, а той повернув запорожців, що тут лишилися, у кріпацтво.

— Де ж той пан?

— Де пан? Звичайно, помер. Сини генеральські, хто їх знав де, дочки теж повтікали. Он тільки будинок їхній залишився.

Андрійко глянув на гору, куди показував дід, і побачив, що там за деревами великого саду ховався чималий будинок, дивлячись на пороги чорними, як очі кістяка, вікнами свого верхнього поверху.

— А скажіть, діду, чого оця протока перегачена греблею й чого вона наче руками вироблена?

— А такн й вироблена! Се, за цариці ще, відрізали Манастирську від гори та проробили тут канала. Малося, бачите, на думці, щоб тією протокою човни та кораблі обминали Ненаситця... Ну, та де там!

— А що?

— Бистря така була, що, як ухопе байдака та як черкне об стінку, то тільки трісочки попливуть... Тоді сю протоку за царя Миколая першого загатили, щоб марно через неї не зменшувалася вода в старому козацькому ході, а зробили другу, ширшу вже каналу, ближче до того берега. Он бачите, чорний, рівний мур? — показав дід на схід сонця, — так ото там нова канала.

— І плавають тим каналом?

— Часом ходять барки й берлини, як середня вода в Дніпрі, а як велика, то не можна, бо рострошить на тріски об мур. Більше ж усетаки ходять козацьким ходом, тим, що й одвіку люде ходили. Та ви тут ночуватимете, то ранком побачите — берлини й плоти йтнуть. Он уже вони збираються вище порогу.

Андрійко справді розглядив вище порогу веретви за дві аж п'ять берлин.

— Чому ж вони не йдуть зараз?

— Зараз не можна, бо через вітер не втрапиш ні в козацький хід, ні в каналу. Нажене на скелі, тоді й трісок не збереш.

Попрощавшись із старим рибалкою, Андрійко пішов до свого табору. Там селянські діти охоче пособили мандрівникам ту рибу почистити, але в казанок можна було покласти тільки одну рибину.

— Що ж робити з останньою? — радилися учні. — Невже викидати?

— А хіба ви не вмієте пекти рибу над жаром?

— Ось нехай звариться куліш, то ми вам її попечемо... — хвалилися хлопці — поводитарі.

І справді, вони посолили й спекли рибу так, що всі їли її, смакуючи, не вважаючи на те, що раніше заїли цілий казанок такого смачного кулішу, якого зроду ще не їли.

Після обіду втома знову звалила учнів, і вони поспули тут же на скелі, не вважаючи на рівнина й клекотіння „декла“.

Прокинувшись над вечір, мандрівники спитали селянських дітей, де краще купатись, щоб вода не затягла на бистру, і ті повели їх униз порогу, де й собі почали купатись.

Купаючись, наші хлопці вже радилися, як вертатись додому. Виявилось, що йдучи повз Старий Кодак і держучись більше берега, вони, замість 38 верст, перейшли мало не 50. Як не бадьорились наші учні, але,

поглянувши один одному на ступні, опухлі і вкриті кривавими пухирями, вони дійшли до думки, що розумніше буде вернутись додому на возі. Але всяк соромився починати про се розмову.

На щастя, один з поводитарів, дивлячись на їхні ноги, похвалився, що його батько сьогодні на ніч виїздить до Катеринославу з сіном і що, може б, він згодився підвезти їх у місто.

Мандрівники послухалися тієї ради й на заході сонця сиділи вже на гарбі сіна, що виїздила з села Миколаївки, піднімаючись на гору.

Ненаситець тепер видно було, як на долоні, і, оглядаючи його обидва береги, оточені скелями й порізані байраками, учні все сперечалися про місце, в якому печенігам найзручніше було напасти на Святославове військо, і де саме загинув сей славний звияжець.

Шкода було мандрівникам покидати Ненаситець, не бачивши, як минатимуть його берлини й плоти, але вони не мали рішучости зостатись до другого дня, бо під буденний день (сказали їм на селі) ніхто не повіз би їх у місто дешевше, як за шість рублів, тепер же вони їхали за два рублі. До того ж усі вони мали певну надію не один ще раз за своє життя побувати на Ненаситці й побачити те, чого не довелося бачити цього разу.

Що вище нагору виїздив віз, то все нижче спускався поріг і тихіше вчувалося його ревіння; далі величний краєвид з рештою зник під горою.

Зник з очей хлопців Дніпро з великим порогом, Ненаситцем, але навіки залишився він у серці їхньому рідним і любим; а мандрівка їхня радісно згадувалася мандрівникам навіть через багато літ їхнього життя.

У понеділок всі четверо товаришів сиділи в класі в гімназії, пильно взявшись до книжок, і тільки ноги їхні ще кілька день щеміли, нагадуючи про далеку мандрівку.

А. Кащенко.

„Українське Видавництво в Катеринославі“ видустило в продаж:

Т. ШЕВЧЕНКО: КОБЗАРЬ.

Перше повне народне видання, в I томі, з поясненнями й примітками проф. В. Сімовича, з портретом і біографією поета.

ГОЛОСИ КРИТИКИ:

„... Виданий на гарному папері, читким і великим шрифтом, з гарною біографією поета, з дуже цінним та, як на сей день, для Кобзаря в цілому найкращим коментарем, — „Кобзарь“ Катеринославського Видавництва справді найблизче стоїть до назви народнього видання. Тому му щиро бажаємо, щоб сей „Кобзарь“ був на столі селянина в кожній хаті всієї України.“

(Л. Білецький, „Українська Трибуна“, з 3. грудня 1921.)

„... З різних оглядів ааслугує оце видання Шевченкового „Кобзаря“ на те, щоб воно знайшлося в руках кожного читача „Учительського Слова“... Не було досі такої широкої й заокругленої проби систематичного об'яснення всього „Кобзаря“, як це бачимо в виданню д-ра Сімовича... Потрібна (дя книжка) читачам „Учительського Слова“ у школі і при їх праці над позашикільною освітою, можна тільки гаряче поручити їм видання Шевченкового „Кобзаря“ з поясненнями та примітками д-ра Сімовича.“

(„Учительське Слово“, ч. 2—4, з квітня 1922. р.)

„... В шістдесяті роковини смерті Т. Шевченка діждались ми нарешті популярного видання цілого „Кобзаря“... Воно повинно найтися в кожній читальні й бібліотеці, в руках кожного вчителя, взагалі в руках кожного, хто сам собі й иншим хоче висвітлити Шевченкові думки, в руках учеників, селян і робітників.“

(М. Возняк, „Нисьмо з Просвіти“, з 15. січня 1922.)

„... Се безперечно гарний і дуже потрібний дарунок українському народові... редакторів треба признати, що совісно виконав завдання популяризатора й совісно старався пояснити всі менше відомі вирази багатой Шевченківської слівни, що зовсім не було легкою річчю!“

(О. Н. „Український Прапор“, з 7. січня 1922.)

„... Книга зроблена дуже уважно, зі знанням предмету і з досвідом педагога, котрий у першу чергу мав шкільну молодіж на оці.“

(Богдан Лепкий, „Українське Слово“, ч. 151, з 18. березня 1922.)

„... Я знаю це видання, як дуже добру роботу (ganz vortreffliche Leistung), яка однаково годиться і для студій і для навчання. Воно дійсно спопуляризує Вашого великого поета й головню причиниться до того, що його читатимуть і зрозуміють і поза Україною.“

(З листа проф. славістики Мінхенського Університету Еріха Вернекера до Видавництва.)

„... Перед нами нове, дуже гарне й чепурно виконане видання Шевченкового „Кобзаря“, котре видавці назвали „народнім“... З цього погляду це дійсно перше в нас видання... безперечно давно вже відчувалася в нашій літературі потреба такого видання... Підкреслюю, що завдання д. Сімовича було не таке то легке, що взагалі він його подужав і що на будуче треба буде робити лишень виправки і зміни в деталях.“

(Д. Дорошенко, „Хліборобська Україна“, кн. V—VI. з 1921. р.)

„Українське Видавництво в Катеринославі“

Катеринослав — Камянець — Відень — Ляйпціґ.

1. Т. Шевченко. Кобзарь. Перше повне народнє видання, в 1 томі, з поясненнями й примітками проф. В. Сімовича. З портретом і біографією.
2. Д. Мордовець. Гетьман Петро Сагайдачний. Істор. опов.
3. О. Рогова. Тиміш Хмельниченко. Істор. повість.
4. А. Кащенко. Зруйноване гніздо. Повість з часів скасування Січи.
5. А. Кащенко. На руйнах Січи. Істор. опов.
6. А. Кащенко. Борці за правду. Історична повість.
7. А. Кащенко. Під Корсунем. Історична повість.
8. А. Кащенко. Славні побратими. Історичне оповідання.
9. А. Кащенко. Кость Гордієнко-Головко, останній лідер Запорозжя.
10. А. Кащенко. З Дніпра на Дунай, оповідання з часів скасування Січи.
11. А. Кащенко. Над Кодацьким порогом. Істор. опов.
12. А. Чайківський. Козацька помста, оповідання з козацької старовини.
13. А. Кащенко. Мандрівка на Дніпрові пороги. Оповідання.
14. С. Русова. Серед рідної природи. Оповідання. З малюнками Ю. Русова.
15. В. Корнієнко. Запорозький влад, казка з 10-ма малюнками І. Стеценка.
16. Українські народні казки (зі збірника Рудченка), в 42-ма малюнками Ю. Магалецького. Одбитками з цього збірника:
17. Рись-мати. Брат і сестра в лісі, в 8-ма малюнками.
18. Летючий Корабель, з 6-ма малюнками.
19. Царівна жаба, з 5-ма малюнками.
20. Гордий Царь. Про Царенка Івана та чортову дочку, з 5-ма малюнками.
21. Попович Ясат. Правда та неправда, з 9-ма малюнками.
22. Убогий та багатий і дівка чорнявка. Безчасний Данило й Розумна Жінка, з 10-ма малюнками.
23. Мамин-Сібіряк. Три оповідання, з 19-ма малюнками.
24. Мамин-Сібіряк. Старий Горобець, з 5-ма малюнками М. Погрібняка.
25. Мамин-Сібіряк. Пригоди стачечної миші, з 7-ма мал. М. Погрібняка.
26. Мамин-Сібіряк. Поганий день Василя Івановича, з 7-ма малюнками Ю. Магалецького.
27. Казки Гавфа, частина 1-ша, з 86-ма малюнками.
28. Казки Гавфа, частина 2-га, з 82-ма малюнками.
29. Бехштайн. Казки, з 64-ма малюнками.
30. А. Животко. Промінь. Збірник для праці в дітьми в дошкільних закладах та родинях.
31. С. Русова. Єдина діяльна (трудова) школа.
32. С. Русова. Нова школа соціального виховання. Курс лекцій.
33. А. Кащенко. Оповідання про славне військо запорозьке низове. Ілюстрована Історія Запорозжя.

Нові шкільні підручники.

34. „Ярина“ Український букварь, склав А. Воронець, IV, перероблене видання з усіма новими малюнками Ю. Магалецького, з додатком: „Як учити з букваря Ярина“.
35. „Ярина“ Українська граматка з читанкою, склав А. Воронець, з 52 малюнками Ю. Магалецького, з додатком: „Як учити з букваря Ярина“ та „Як вести розмови з малюнків“.
36. А. Воронець. Перша читанка, з малюнками Ю. Магалецького.
37. М. О. Ковалевський. Історія Греції та Риму, для школи й самонауки, з 46 малюнками й 3 картами.
38. В. Боришкевич. Арифметика десяткових чисел та відсотків. Для трудової школи та самонауки.
39. М. Левицький. Граматика української мови.

Продаж виключно за готівку. Книжки висилають негайно.

На більшє замовлення — значна знижка.

Гроші (невеликі суми) можна прислати листом, а краще переказами на *Konto E. Wyrowy, Dresdner Bank, Berlin*, чи Земельний Банк Гіпотечний, Львів, або — *Wiener Bankverein, Wien* — або просто на адресу:

EUG. WYROWYJ, Berlin SW 47, Yorkstr. 84^{II}.